

The Role of Social Capital in the Soft Defense of Cultural Heritage: A Framework for Addressing Transnational Threats and Regional Tensions

Hossein Esmaeili Sangari¹, Raheleh Parvin²

1. Assistant Professor, Department of Building and Structure Research Institute, National Cultural Heritage Research Institute, Tehran, Iran (Corresponding Author).

Email: h.esmaeeli@richt.ir

2. Ph.D. Candidate Architecture, Department of Architecture, Faculty of Architecture and Urban Planning, Tabriz Branch, Islamic Azad University, Tabriz, Iran.

Article Info

<https://doi.org/10.61882/Athar.4071.2026>

Pp: 43 - 64

Article Type:

Research Article

Article History:

Received: 2025/06/04

Revised: 2025/07/20

Accepted: 2025/07/20

Use your device to scan
and read the article online

Athar Journal

Journal of the Research Institute of Historical Buildings and Fabrics, Research Institute of Cultural Heritage and Tourism (RICHT), Tehran, Iran.

Owner & Publisher:

Cultural Heritage and Tourism Research Institute (RICHT), Tehran, Iran.

Journal Homepage: <https://athar.richt.ir/>

Abstract

Cultural heritage—particularly in historical contexts marked by ethnic and cultural diversity—is increasingly exposed to a spectrum of symbolic threats, transnational aggressions, and complex geopolitical challenges. Also, in such environments, social capital emerges as a soft, endogenous, and adaptive resource that can play a foundational role in reinforcing cultural soft defense mechanisms. Accordingly, this study aims to develop a theoretical framework that clearly explains the strategic role of social capital in the cultural soft defense of Iran's historically significant heritage. Therefore, the central research question guiding the inquiry is: How can social capital function as a strategic mechanism in the soft defense of Iran's cultural heritage against transnational threats, regional tensions, and emerging socio-political pressures? To address this, the study adopts a qualitative approach grounded in thematic analysis. Data were collected from three primary sources: (a) national strategic documents and official policy papers; (b) a curated body of relevant theoretical literature and scholarly articles; and (c) semi-structured interviews conducted with twelve experienced experts in the fields of cultural heritage, urban sociology, soft security, and crisis management. MAXQDA software was employed for data coding and organization. Through a triangulated analytical process, five overarching themes were identified that illustrate the conceptual mechanisms linking social capital to effective cultural defense strategies. These themes were structured into a tripartite conceptual model consisting of: (1) the social layer, encompassing concepts such as trust, cohesion, and civic participation; (2) the cultural-identity layer, highlighting memory, belonging, and symbolic continuity; and (3) the institutional-strategic layer, focused on localized policy tools and participatory defense strategies. This layered framework offers both analytical depth and practical applicability, enabling policymakers and heritage practitioners to develop context-sensitive protection strategies grounded in local social resilience. It also establishes a conceptual foundation for integrating cultural heritage protection into broader models of soft security governance.

Keywords: Social Capital, Soft Defens, Cultural Heritage, Transnational Threats, Regional Tensions.

Citations: Esmailisangari, H. & Parvin, R., (2025). "The Role of Social Capital in the Soft Defense of Cultural Heritage: A Framework for Addressing Transnational Threats and Regional Tensions". *Athar*; 46(110): 43-81. <https://doi.org/10.61882/Athar.4071.2026>

Homepage of this Article: <https://athar.richt.ir/article-2-2026-en.html>

© The Author(s)

Copyright © 2025 The Authors. Published by Cultural Heritage and Tourism Research Institute (RICHT).

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>). Non-commercial uses of the work are permitted, provided the original work is properly cited.

Introduction

In the context of accelerating global transformations, cultural heritage—particularly in historically rich and ethnically diverse settings—faces increasingly complex, hybrid, and multilayered threats. These threats arise not only from natural hazards such as earthquakes, droughts, and environmental degradation, but also from human-induced factors, including unregulated urban expansion, weakening of institutional stewardship, intergenerational disconnect, rapid social change, erosion of meaning systems, and intensifying transnational and regional tensions. Under such conditions, cultural heritage, as a dynamic ground for meaning-making, collective identity, and historical continuity, necessitates comprehensive, multidimensional strategies rooted in societal and cultural capacities that transcend mere physical preservation. This has necessitated a shift in heritage policies toward soft, people-centered approaches informed by local social infrastructures.

In this regard, the concept of soft defense has emerged as a proactive, participatory strategy that emphasizes components such as social trust, local cohesion, collective memory, and voluntary engagement as key to resisting environmental, ideological, and political threats. Within this framework, social capital serves as a soft infrastructure for cultural defense, comprising trust-based social networks, participatory experiences, and place-based attachment, which enhances cultural resilience and sustainability in a crisis context. At the national level, Iran's cultural heritage has faced increasingly intertwined challenges. Beyond natural causes, these stem primarily from uncoordinated urban development, the weakening of heritage institutions, declining local social capital, and growing geopolitical pressures. Therefore, these dynamics have disrupted the cultural security infrastructure, eroding local engagement and diminishing the resilience of heritage assets. Consequently, there is an urgent need to rethink protective policies and transition toward strategies grounded in soft defense logic. As a community, cultural, political, or economic. Despite these needs, a review of the literature reveals a lack of analytical frameworks for assessing and modeling the role of social capital in cultural soft defense within Iran. In response, this study aims to develop a conceptual and analytical model for assessing the nexus between social capital and cultural soft defense, focusing on Iran's heritage sector. It addresses the central question: How can social capital function as a strategic mechanism in the soft defense of Iran's cultural heritage against transnational threats and regional tensions? Methodologically, the study employs a qualitative approach, utilizing thematic analysis. Theoretical components were extracted from national policy documents and semi-structured interviews with experts in heritage and soft security, and analyzed via MAXQDA software. The result is a contextualized conceptual framework linking social capital to soft defense in Iranian heritage governance.

Discussion

The qualitative analysis revealed that social capital, as a multilayered cultural, social phenomenon, plays a pivotal role in enhancing cultural soft defense capacities in historically diverse urban contexts. The extracted themes, grouped into five key categories, demonstrated strategic responses to transnational threats, cultural transformations, and socio-political pressures. First, foundational social capital—represented by constructs such as trust, social cohesion, and shared community

norms—emerged as the connective infrastructure enabling collective reactions to symbolic aggression and cultural pressures. While this finding resonates with prior research (e.g., [Fabbriatti, 2020](#); [Chen et al., 2024](#)) that underscores the role of social trust in post-crisis recovery, this study adds a distinct dimension by linking these constructs to localized cultural frameworks, embedding them with historical, symbolic, and socio-cultural value. Second, active social capital, manifested in civic participation, cultural solidarity, collaborative engagement, and place attachment, functions not only as a deterrent against cultural invasion but also as a means of sustainable identity regeneration. Although aligned with studies by [Garcia \(2022\)](#) and [Shahpari Sani et al., \(2022\)](#), the findings highlight underexplored dynamics such as symbolic participation, cultural narration, and community-led initiatives, framing them as latent, proactive forms of social action under threat. Third, cultural defense capacities, including critical awareness, adaptive behavioral resilience, and anticipatory decision-making, reframed social capital not as merely reactive but as a forward-looking, strategic resource. Heightened sensitivity to endangered heritage surfaced as a form of collective alertness capable of producing preemptive strategies—marking a clear departure from conventional passive approaches to cultural risk management. Fourth, resilience mechanisms—particularly cultural memory-making, decentralized defense, and community storytelling—reflected how reimagined heritage narratives can transform into dynamic, contextually grounded tools for symbolic resistance. Unlike prior literature that treated collective memory as static identity capital, this study evidences its role as a participatory, adaptive, and socially embedded defense mechanism—a cornerstone of symbolic defense. Fifth, the dimension of policy challenges and transnational threats revealed structural disjunctions such as generational fragmentation, institutional fatigue, declining local engagement, and identity erosion. While previous research emphasized the affirmative capacities of social capital, this study delineates how systemic gaps, distorted media representations, and socio-political disruptions can erode local resilience and cultural continuity. Overall, by triangulating qualitative data from policy documents, field interviews, and theoretical studies, this research constructs a concise, context-sensitive, three-tiered model—social, cultural, and institutional—of how social capital can underpin a culturally embedded soft defense strategy for heritage resilience in Iran.

Conclusion

This study aimed to conceptualize and thoroughly explain the critical role of social capital in the cultural soft defense of Iran's heritage against transnational threats and complex geopolitical challenges. Focusing on historical urban contexts—characterized by high cultural diversity, institutional fragility, and symbolic pressures—the research sought to answer the central question: How can social capital serve as a strategic and adaptive resource for enhancing cultural resilience and defensive capacity in the face of external threats? To that end, a qualitative methodology based on thematic analysis was employed, using data triangulated from strategic policy documents, scholarly literature, and semi-structured interviews with twelve subject-matter experts. Findings revealed that social capital operates not merely as a relational or community-based phenomenon, but as a multi-layered mechanism encompassing cultural, institutional, and participatory dimensions. Five major thematic constructs emerged: foundational social capital, agentive social capital, cultural defense

capacities, mechanisms of resilience reinforcement, and policy-related challenges and transnational threats. Each theme reflected specific aspects of how trust, local cohesion, ritual-based participation, collective memory, and cultural storytelling interact with various forms of symbolic aggression and cultural erosion. These findings demonstrated that social capital can simultaneously act as a defensive shield and a dynamic force for cultural regeneration in times of crisis. The primary innovation of this research lies in integrating three distinct levels of analysis—crisis, society, and protection—into a cohesive and indigenous conceptual framework. Unlike previous studies that often focused narrowly on individual components such as trust or participation, this model presents a more comprehensive structure for understanding how soft, internal capacities can function against both material and symbolic threats. The framework is adaptable to policy development, strategic cultural planning, and the design of participatory defense mechanisms in historically vulnerable urban areas. In addition, it emphasizes the necessity of embedding social capital strategies within broader cultural policy systems, strengthening institutional responsiveness, fostering collaborative governance, encouraging community engagement, and ensuring sustainable, long-term governance structures and resilient heritage management approaches. Ultimately, this research underscores the strategic role of social capital as a soft infrastructure for cultural defense and resilience. By highlighting the interplay between social trust, collective identity, and institutional memory, the study provides a theoretical and practical foundation for rethinking heritage protection through non-militarized, community-driven approaches. Based on these insights, the next section offers a set of actionable recommendations—both practical and research-oriented—that aim to bridge the conceptual framework with real-world policymaking and academic inquiry.

Acknowledgments

The authors would like to express their gratitude to the anonymous reviewers of the journal, whose valuable comments enriched the content of this article.

Observation Contribution

The authors have contributed equally to the preparation of this research.

Conflict of Interest

The authors declare no conflicts of interest. All financial resources for this study were provided independently by the researchers.

نقش سرمایه اجتماعی در پدافند نرم میراث فرهنگی: چارچوبی برای مواجهه با تهدیدات فراملی و تنش های منطقه ای

حسین اسمعیلی سنگری^I، راحله پروین^{II}

I. استادیار گروه بنا، پژوهشکده ابنیه و بافت، پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری، تهران، ایران (نویسنده مسئول).

Email: h.esmaeli@richt.ir

II. دانشجوی دکتری معماری، گروه معماری، دانشکده معماری و شهرسازی، واحد تبریز، دانشگاه آزاد اسلامی، تبریز، ایران.

اطلاعات مقاله

چکیده

<https://doi.org/10.61882/Athar.4071.2026>

نوع مقاله: پژوهشی

صص: ۶۴-۴۳

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۳/۱۵

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۴/۲۹

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۵/۱۰

میراث فرهنگی، به ویژه در بافت های تاریخی دارای تنوع قومی و فرهنگی، در معرض تهدیدات نمادین، تهاجمات فراملی و چالش های ژئوپلیتیکی فزاینده قرار دارد. در چنین زمینه ای، سرمایه اجتماعی به مثابه ظرفیتی نرم، درونزا و انعطاف پذیر، می تواند نقشی بنیادین در تقویت پدافند نرم فرهنگی ایفاء نماید. بر این اساس، پژوهش حاضر با هدف طراحی چارچوبی مفهومی برای تبیین نقش سرمایه اجتماعی در پدافند نرم میراث فرهنگی ایران، در پی پاسخ به این پرسش اصلی که، سرمایه اجتماعی به چه صورت می تواند به عنوان عاملی راهبردی، در مواجهه با تهدیدات فراملی و تنش های منطقه ای، نقش آفرینی نماید؟ با رویکردی کیفی و مبتنی بر روش تحلیل مضمون انجام گرفت. داده ها از سه منبع اصلی شامل اسناد راهبردی (همچون: اسناد پدافند غیرعامل و مهندسی فرهنگی)، پیشینه های نظری منتخب، و مصاحبه های نیمه ساخت یافته با ۱۲ تن از خبرگان حوزه های میراث فرهنگی، جامعه شناسی، و مطالعات امنیت فرهنگی گردآوری شده و با استفاده از نرم افزار MAXQDA تحلیل گردید. در روند تحلیل، از تکنیک مثلث سازی داده ها و ادغام لایه ای مفاهیم استفاده شد که حاصل آن، استخراج پنج مضمون اصلی در پیوند میان سرمایه اجتماعی و راهبردهای پدافندی بود. بر پایه این مضامین، چارچوبی مفهومی با ساختاری سه لایه شامل: «لایه اجتماعی»، «لایه هویتی- فرهنگی» و «لایه نهادی- راهبردی» طراحی گردید که هر یک بازتاب دهنده سازوکارهای مقاومت نرم در برابر تهدیدات فراملی می باشد. چارچوب نهایی، ضمن اتکاء بر بنیانی نظری و داده بنیاد، قابلیت به کارگیری در سیاست گذاری های فرهنگی، مدیریت مخاطرات غیرنظامی، و تدوین راهبردهای حفاظتی بومی در بافت های تاریخی کشور را داراست.

کلیدواژگان: سرمایه اجتماعی، پدافند نرم، میراث فرهنگی، تهدیدات فراملی، تنش های منطقه ای.

فصلنامه علمی اثر

نشریه پژوهشکده ابنیه و بافت های تاریخی، پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری، تهران، ایران.

ناشر:

پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری

ارجاع به مقاله: اسمعیلی سنگری، حسین؛ و پروین، راحله. (۱۴۰۴). «نقش سرمایه اجتماعی در پدافند نرم میراث فرهنگی: چارچوبی برای مواجهه با تهدیدات فراملی و تنش های منطقه ای». اثر، ۴۶ (۱۱۰): ۸۱-۴۳. <https://doi.org/10.61882/Athar.4071.2026>.
صفحه اصلی مقاله در سامانه نشریه: <https://athar.richt.ir/article-2-2026-fa.html>

مقدمه

در بستر تحولات پیچیده و پرشتاب جهان معاصر، میراث فرهنگی به عنوان یکی از بنیادی ترین مؤلفه های هویت ملی و حافظه تاریخی جوامع، با تهدیداتی چندلایه و درهم تنیده مواجه است (Neglia et al., 2024). این تهدیدات شامل: عوامل طبیعی نظیر زلزله، خشک سالی و فرسایش محیطی و هم چنین عوامل انسانی مانند توسعه های ناهماهنگ، تضعیف کارکرد نهاد های متولی، کاهش پیوند میان نسل ها و دگرگونی های سریع اجتماعی می شوند. در چنین شرایطی، حفاظت از میراث فرهنگی نیازمند رویکردهایی جامع، چندبُعدی و متکی بر ظرفیت های اجتماعی و فرهنگی است که فراتر از ملاحظات صرفاً کالبدی، به ابعاد نرم و درونی جامعه توجه داشته باشند (Kravchenko & Mykhailenko, 2024).

مفهوم «پدافند نرم» (Soft defense) به مثابه رویکردی مردم پایه و مشارکت گرا، ظرفیت هایی نظیر اعتماد اجتماعی، انسجام محلی، حافظه جمعی و مشارکت داوطلبانه را به عنوان عناصر کلیدی دفاع فرهنگی در برابر تهدیدات محیطی، سیاسی و ایدئولوژیک معرفی می کند (Garcia, 2021). در این چارچوب، سرمایه اجتماعی به عنوان زیرساخت نرم پدافند فرهنگی، شامل: شبکه های اجتماعی، روابط اعتماد محور، تجربه های مشارکتی و حس تعلق مکانی است که می تواند تاب آوری فرهنگی و پایداری میراث را در شرایط بحران تقویت کند (Putnam, 2000).

در ایران، میراث فرهنگی نیز با تهدیداتی مشابه مواجه است که منشأ آن ها علاوه بر عوامل طبیعی، ناشی از گسترش ناهماهنگ شهرها، تضعیف نهاد های متولی و کاهش سرمایه اجتماعی محلی است (غفوری و داوند، ۱۳۹۲؛ یوسفوند و همکاران، ۱۴۰۲). کاهش حس تعلق مکانی، افول روایت های جمعی و کاهش مشارکت فرهنگی موجب فرسایش تدریجی عناصر میراثی و کاهش تاب آوری فرهنگی در برابر بحران ها شده است؛ از این رو، بازاندیشی در سیاست های حفاظتی و گذار به رویکردهای مبتنی بر پدافند نرم، ضروری به نظر می رسد (رعنائی و کردشولی و همکاران، ۱۴۰۱: ۱۳۸).

پرسش های پژوهش: با وجود این ظرفیت ها، نظام دانشی موجود در ایران فاقد چارچوب تحلیلی برای ارزیابی نقش سرمایه اجتماعی در پدافند نرم میراث فرهنگی است. پژوهش حاضر با هدف ارائه چارچوبی مفهومی و تحلیلی برای تبیین پیوند میان سرمایه اجتماعی و پدافند نرم فرهنگی، با تمرکز بر میراث فرهنگی ایران، به این پرسش اصلی پاسخ می دهد: سرمایه اجتماعی چگونه می تواند به عنوان عاملی راهبردی در پدافند نرم میراث فرهنگی ایران در برابر تهدیدات فراملی و تنش های منطقه ای ایفای نقش کند؟

روش پژوهش: به منظور پاسخ به این پرسش، پژوهش از رویکرد کیفی و روش تحلیل مضمون^۱ بهره گرفته است. مؤلفه های نظری از طریق تحلیل اسناد راهبردی و مصاحبه های نیمه ساخت یافته با خبرگان حوزه های میراث فرهنگی و پدافند نرم استخراج شده و با استفاده از نرم افزار MAXQDA تحلیل گردیده اند. حاصل این فرآیند، تدوین چارچوبی مفهومی و بومی شده برای تبیین پیوند میان سرمایه اجتماعی و پدافند نرم میراث فرهنگی ایران است.

با توجه به ماهیت چندلایه، بافت محور و پیچیده مسئله پژوهش، این مطالعه با بهره گیری از روش تحقیق کیفی و رویکرد تحلیل مضمون استقرایی طراحی شده است. هدف از این روش، شناسایی مؤلفه های مفهومی سرمایه اجتماعی و تبیین سازوکارهای عملکرد آن در پدافند نرم میراث فرهنگی می باشد. به گونه ای که روش کیفی به پژوهشگر امکان می دهد تا از خلال داده های متنی، تجربه های زیسته و قرائت های نهادی، به فهمی عمیق از کنش های فرهنگی و اجتماعی برسد؛ فهمی که از طریق روش های کمی یا سطحی قابل دستیابی نخواهد بود.

گردآوری داده ها

داده های کیفی پژوهش از سه منبع مکمل گردآوری شدند.

الف) اسناد سیاستی و راهبردی: تحلیل محتوای اسناد رسمی و بالادستی مرتبط با میراث فرهنگی و امنیت

نرم انجام شد (جدول ۱).

جدول ۱: منابع اسناد و تحلیل مرتبط با میراث فرهنگی و امنیت نرم (نگارندگان، ۱۴۰۴).

Tab. 1: Sources of Documents and Analysis Related to Cultural Heritage and Soft Security (Author, 2025).

ردیف	نام سند / گزارش	نوع سند	سال انتشار	موضوع مرتبط	معیار تحلیلی
۱	سند جامع پدافند غیرعامل کشور	رسمی/دولتی	۱۳۹۷	پدافند نرم، امنیت فرهنگی	شناسایی راهبردهای دفاع نرم و مؤلفه‌های امنیت فرهنگی
۲	نقشه مهندسی فرهنگی جمهوری اسلامی ایران	دولتی	۱۳۹۹	برنامه‌ریزی فرهنگی	بررسی چارچوب‌های هویتی-فرهنگی و پیوند با سرمایه اجتماعی
۳	طرح جامع حفاظت از میراث فرهنگی ^۲	دولتی	۱۳۹۵	حفاظت میراث	سیاست‌های حفاظتی و شاخص‌های تاب‌آوری فرهنگی
۴	گزارش‌های عملکرد ۱۰ ساله وزارت میراث فرهنگی و ستادهای پدافند فرهنگی	گزارش عملکرد	۱۳۹۰-۱۴۰۰	پدافند نرم و حفاظت	ارزیابی عملیاتی اقدامات و سازوکارهای فرهنگی

ب) پیشینه نظری و پژوهشی: تحلیل انتقادی و گزینشی ۱۴ مقاله داخلی و بین‌المللی منتشر شده بین سال‌های ۱۳۹۸ تا ۱۴۰۳ ه.ش. با موضوعاتی نظیر سرمایه اجتماعی، تاب‌آوری فرهنگی، امنیت نرم و تهدیدات ژئوپلیتیکی انجام شد.

ج) داده‌های میدانی: انجام ۱۲ مصاحبه نیمه ساخت یافته با خبرگان و صاحب‌نظران حوزه‌های میراث فرهنگی، جامعه‌شناسی شهری، امنیت نرم، پدافند فرهنگی و مدیریت بحران. شرکت‌کنندگان به صورت هدفمند و به روش گلوله برفی انتخاب شدند تا پوشش معرفتی مناسبی از منظرهای میان‌رشته‌ای فراهم گردد. انتخاب ۱۲ نفر براساس اصل کفایت نمونه در پژوهش‌های کیفی و رسیدن به «اشباع نظری» انجام شد؛ به‌گونه‌ای که در مصاحبه‌های پس از دوازدهم، مضمون یا کد جدیدی تولید نشد.

معیارهای انتخاب مصاحبه‌شوندگان شامل:

(۱) حداقل ۸-۱۰ سال سابقه مرتبط در یکی از حوزه‌های میراث فرهنگی، پدافند نرم یا مدیریت بحران؛

(۲) داشتن مسئولیت اجرایی یا مشاوره‌ای در پروژه‌های حفاظتی یا سیاستی؛

(۳) سابقه انتشار مقاله یا فعالیت علمی-پژوهشی مرتبط.

به‌منظور اطمینان از تنوع داده، انتخاب افراد از سازمان‌های مختلف صورت گرفت که عبارتند از: وزارت میراث فرهنگی، ستاد کل پدافند غیرعامل، سازمان مدیریت بحران کشور، پژوهشگاه میراث فرهنگی، شهرداری‌های کلان‌شهرها و دانشگاه‌های مرتبط (جدول ۲).

جدول ۲: مشخصات مصاحبه‌شوندگان (MAXQDA)، (نگارندگان، ۱۴۰۴).

Tab. 2: Characteristics of the interviewees (MAXQDA), (Author, 2025).

کد مصاحبه‌شونده	گروه نهادی	حوزه تخصصی	سابقه حرفه‌ای	سطح مسئولیت	معیار انتخاب علمی-تجربی
P1	وزارت میراث فرهنگی	باستان‌شناسی	۲۰ سال	مدیرکل	تجربه مدیریت پروژه‌های حفاظت میراث فرهنگی، انتشار مقالات علمی
P2	ستاد کل پدافند غیرعامل	امنیت نرم	۱۸ سال	مشاور ارشد	سابقه سیاست‌گذاری کلان در حوزه امنیت نرم و پدافند فرهنگی
P3	دانشگاه (جامعه‌شناسی)	جامعه‌شناسی شهری	۱۵ سال	هیأت علمی	انتشار مقالات علمی و تحقیقات میدانی در حوزه سرمایه اجتماعی
P4	سازمان مدیریت بحران	مدیریت بحران	۱۲ سال	مدیر استانی	تجربه عملی در مدیریت حوادث و همکاری با سازمان‌های فرهنگی
P5	پژوهشگاه میراث فرهنگی	تاریخ و فرهنگ	۱۰ سال	پژوهشگر	مشارکت در طرح‌های پژوهشی مرتبط با میراث فرهنگی و تاب‌آوری اجتماعی

P6	وزارت میراث فرهنگی	مرمت و معماری	۱۴ سال	مدیر پروژه	سابقه در مرمت آثار تاریخی، مشارکت در برنامه‌های حفاظتی
P7	شهرداری کلان‌شهر	برنامه‌ریزی شهر	۱۶ سال	معاون فرهنگی	سابقه در برنامه‌ریزی شهری با تأکید بر حفاظت فرهنگی
P8	دانشگاه (علوم سیاسی)	سیاست‌گذاری عمومی	۱۱ سال	هیأت علمی	پژوهش در حوزه سیاست‌گذاری فرهنگی و امنیت نرم
P9	ستاد پدافند فرهنگی	مدیریت فرهنگی	۱۳ سال	کارشناس ارشد	مشارکت در تدوین اسناد بالادستی فرهنگی
P10	وزارت میراث فرهنگی	مردم‌شناسی	۹ سال	کارشناس	تحقیقات میدانی در حوزه میراث ناملموس و روایت‌های جمعی
P11	دانشگاه (مدیریت)	مدیریت استراتژیک	۱۲ سال	هیأت علمی	سابقه پژوهش و تدریس در حوزه تاب‌آوری سازمانی و اجتماعی
P12	سازمان مردم‌نهاد میراثی	کنش‌گری اجتماعی	۸ سال	مدیر انجمن	فعالیت‌های داوطلبانه در حوزه حفاظت میراث و سرمایه اجتماعی محلی

انتخاب افراد براساس معیارهای علمی-تجربی (حداقل سابقه، مسئولیت اجرایی/علمی، انتشار یا تجربه مرتبط) صورت گرفت. نمونه‌گیری هدفمند و گلوله‌برفی تا رسیدن به اشباع مضمون ادامه یافت.

تحلیل داده‌ها و مثلث‌سازی

داده‌ها با استفاده از نرم‌افزار MAXQDA و براساس چارچوب سه مرحله‌ای تحلیل مضمون «براون» و «کلارک» (کدگذاری باز، محوری و گزینشی) تحلیل شدند (Braun & Clarke, 2006). این فرآیند منجر به استخراج بیش از ۲۵۰ کد مفهومی اولیه گردید که در ادامه به ۱۵ مؤلفه فرعی و ۵ تم اصلی دسته‌بندی شدند. در جهت ارتقاء روایی، انسجام و هم‌پوشانی مضامین کیفی، از تکنیک مثلث‌سازی داده‌ها (Data Triangulation) بهره گرفته شد. این تکنیک با تلاقی مفهومی سه منبع داده (اسناد رسمی، پیشینه پژوهشی و داده‌های میدانی) و شاخص‌هایی نظیر: انطباق معنایی، هم‌پوشانی مفهومی، تطابق زبانی و بسامد ظهور، پایایی مضامین را سنجید. بدین‌سان، این رویکرد علاوه بر کاهش سوگیری‌های احتمالی، بنیانی معتبر برای تدوین مدل مفهومی سه‌لایه (لایه اجتماعی^۳، لایه هویتی-فرهنگی و لایه نهادی-راهبردی) فراهم کرد و نشان داد چگونه مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی در تقویت پدافند نرم میراث فرهنگی نقش آفرینی می‌کنند.

پیشینه پژوهش

پیشینه پژوهش حاضر، با هدف پشتیبانی نظری از چارچوب مفهومی مبتنی بر تحلیل مضمون، به بررسی مطالعات پیش‌رو در سه حوزه سرمایه اجتماعی، تاب‌آوری فرهنگی و تهدیدات ژئوپلیتیکی اختصاص یافته است. در این راستا، مجموعه‌ای از پژوهش‌های ملی و بین‌المللی مورد واکاوی قرار گرفته که نتایج آن‌ها حاکی از پیوند معنادار میان سرمایه اجتماعی و ارتقای تاب‌آوری فرهنگی در مواجهه با بحران‌ها و تهدیدات فراملی نسبت به میراث فرهنگی می‌باشد.

مطالعه «سواری» و همکاران (2024) با تمرکز بر نقش سرمایه اجتماعی در افزایش تاب‌آوری خانوارهای روستایی در برابر سیلاب، نشان داد شاخص‌هایی نظیر: اعتماد اجتماعی، انسجام درون‌گروهی و مشارکت مدنی، به‌طور معناداری آسیب‌پذیری جوامع را کاهش داده و بستر مناسبی برای بازسازی اجتماعی پس از بحران فراهم می‌نمایند. این پژوهش با تحلیل داده‌های گردآوری شده از ۳۵۰ خانوار، بر سرمایه اجتماعی به‌عنوان متغیر تأثیرگذار بر کاهش پیامدهای مخرب بحران‌های طبیعی در سطح محلی تأکید دارد (Savari et al., 2024: 174). هم‌چنین پژوهش «برقی» و «ذاکری‌نژاد» (2023) با تمرکز بر توانمندسازی اجتماعی در برابر مخاطرات زیست‌محیطی، بیانگر تأثیر تاب‌آوری ازسوی انسجام اجتماعی و مشارکت گروهی بوده و سرمایه اجتماعی در نقش

عامل واسط، در شکل‌گیری رفتارهای محافظتی و داوطلبانه نقشی تعیین‌کننده دارد (Barghi & Zakerinejad, 2023: 32).

چنان‌که مطالعه «شاهپری ثانی» و همکاران (2022) در منطقه زلزله‌زده سرپل ذهاب نشان داد برخورداری مناطق با سطح بالای روابط چهره‌به‌چهره، مشارکت غیررسمی و حافظه جمعی، از توانایی بیشتری برای بازیابی روانی و کالبدی پس از بحران برخوردارند. این پژوهش با بهره‌گیری از مدل تصمیم‌گیری چندمعیاره و تحلیل‌های مکانی، سرمایه اجتماعی را عاملی کلیدی در مدیریت ریسک فرهنگی معرفی کرد (Shahpari Sani et al., 2022). همین روند را پژوهش «صیدمرادی» و همکاران (۱۳۹۸) تأیید نمودند؛ ایشان با ارزیابی سرمایه اجتماعی در بازسازی پس از زلزله کرمانشاه نشان دادند که شکل‌گیری روایت‌های مشترک، اعتماد نهادی و تعلق مکانی، فرآیند بازگشت به وضعیت پیش‌بحران را تسریع کرده و به‌ویژه در حفاظت از بافت‌های تاریخی نقش چشم‌گیری ایفاء نموده‌اند (صیدمرادی و همکاران، ۱۳۹۸: ۱۱۰).

در سطح بین‌المللی، «فابریکاتی» و همکاران (2020) در پژوهشی تطبیقی بر جوامع محلی میراثی اروپا دریافتند که در شرایط بحران، مشارکت معنادار شهروندان، تولید روایت‌های هویتی و شبکه‌سازی اجتماعی، راهبردهایی مؤثر در برابر تهدیدات فرهنگی و ایدئولوژیک می‌باشند. این مطالعه بر اهمیت ظرفیت‌های نرم در برابر مداخلات فیزیکی صرف تأکید داشت (Fabbriatti, 2020).

در همین زمینه، «گارتیا» (2022) در تحلیل سیاست‌گذاری فرهنگی در آمریکای لاتین، مفهوم «پدافند نرم» را به سرمایه اجتماعی پیوند زد و نشان داد جوامعی که دارای شبکه‌های اجتماعی منسجم و اعتماد نهادی بالاتری هستند، در برابر تهدیدات فرهنگی برون‌زا عملکرد بهتری دارند (Iguacel Garcia, 2022).

در مطالعه‌ای دیگر، «چن» و همکاران (2024) در شهر نانجینگ چین با بررسی هفت منطقه در معرض سیلاب، تأکید کردند که انسجام اجتماعی و مشارکت عمومی، به‌ویژه در قالب سازمان‌های محلی، موجب افزایش سرعت واکنش، کاهش خسارات فرهنگی و افزایش هم‌بستگی در بازسازی نمادهای شهری شدند (Chen et al., 2024). این مطالعات که هر یک از منظر متفاوت به موضوع نگریسته‌اند، به روشنی نشان می‌دهند که سرمایه اجتماعی، به‌مثابه یک ظرفیت نرم و درونی، می‌تواند در قالب پدافند فرهنگی-اجتماعی، در مواجهه با بحران‌های طبیعی، انسانی و ایدئولوژیک نقش تعیین‌کننده‌ای ایفاء نماید. ازسوی دیگر، خلأ مشترک میان اکثر پژوهش‌ها، فقدان یک مدل مفهومی جامع و بومی‌سازی‌شده برای سنجش نقش سرمایه اجتماعی در پدافند نرم میراث فرهنگی ایران را آشکار می‌سازد، که ضرورت و نوآوری پژوهش حاضر را برجسته می‌کند.

مبانی نظری

به‌منظور تقویت بنیان‌های مفهومی پژوهش و پشتیبانی نظری از تحلیل مضمون در چارچوب روش تحقیق کیفی، این بخش به واکاوی مفاهیم کلیدی و نظریه‌های مرتبط با سرمایه اجتماعی و پدافند نرم میراث فرهنگی اختصاص یافته است. در راستای تبیین نسبت میان این دو مؤلفه در مواجهه با تهدیدات فراملی، پرداختن به مبانی نظری، ضرورتی انکارناپذیر می‌نماید. بنای مفهومی این پژوهش، با نگاهی تحلیلی و انتقادی، بر سه ساحت درهم‌تنیده استوار می‌باشد: نخست، مفهوم پدافند نرم به‌مثابه رهیافتی نوین در برابر پدافند سخت و غیرعامل، با تمرکز بر سازوکارهای فرهنگی، اجتماعی و نمادین دفاع در برابر تهدیدات غیرمستقیم؛ دوم، سرمایه اجتماعی به‌منزله ظرفیتی راهبردی و غیرنظامی که از خلال شبکه‌های اعتماد، انسجام جمعی و کنش داوطلبانه، امکان بومی‌سازی سیاست‌های مقاومت فرهنگی را فراهم می‌سازد؛ و سوم، شناخت و طبقه‌بندی تهدیدات فراملی و منطقه‌ای که در قالب‌هایی چون جنگ، تهاجم فرهنگی، استحاله هویتی و تخریب سازمان یافته میراث، موجودیت فرهنگی جوامع را هدف قرار می‌دهند.

این سه محور، به‌عنوان مفاهیمی هم‌افزا، در منظومه‌ای نظری مورد تحلیل قرار می‌گیرند؛ منظومه‌ای که با تأکید بر سازوکارهای غیرنظامی دفاع فرهنگی بر پایه مؤلفه‌های اجتماعی و بومی، بستر مناسبی برای تبیین نقش سرمایه اجتماعی در حفاظت نرم از میراث فرهنگی ایران فراهم می‌آورد. بدین ترتیب، مبانی نظری حاضر

بنیانی در راستای فهم ژرف‌تر عملکردهای نرم و اجتماعی در دفاع از میراث، به‌ویژه در بستر متلاطم و پیچیده تهدیدات نوین فراهم می‌سازد.

پدافند نرم در نسبت با میراث فرهنگی و سرمایه اجتماعی

در سپهر تهدیدات نوظهور قرن ۲۱ م. که با تداخل لایه‌های سخت، نرم و شناختی مشخص می‌شود، «پدافند نرم» به‌مثابه رهیافتی نوین در ادبیات راهبردی و سیاست‌گذاری فرهنگی، واجد جایگاهی فزاینده می‌باشد. برخلاف پدافند سخت که بر سازوکارهای نظامی و امنیت فیزیکی تکیه دارد و نیز پدافند غیرعامل که عمدتاً با راه‌کارهای کالبدی و فناوریانه در پی کاهش آسیب‌پذیری زیرساخت‌ها می‌باشد، پدافند نرم، بر بنیاد ظرفیت‌های اجتماعی، فرهنگی و روان‌شناختی، بر ارتقاء تاب‌آوری در برابر تهدیدات نامحسوس، چندبُعدی و فراملی تمرکز می‌نماید (Change, 2023: 185). در این چارچوب، پدافند نرم به‌مثابه مکملی برای مواجهه با تهاجم‌های نمادین، اطلاعاتی، فرهنگی و ایدئولوژیک عمل می‌کند. به‌ویژه در حوزه میراث فرهنگی، جایی‌که هویت تاریخی، حافظهٔ جمعی و انسجام نمادین جامعه در معرض استحاله یا تضعیف قرار می‌گیرند، پدافند نرم از طریق ظرفیت‌سازی بومی، بازتولید روایت‌های هویتی، احیای مشارکت اجتماعی و تقویت حس تعلق مکانی، کارویژه‌ای بنیادین در تثبیت انسجام فرهنگی ایفاء می‌نماید (فدایی‌نژاد و حناچی، ۱۳۹۳: ۲۴). چنان‌که این رهیافت، مبتنی بر کنش غیرمستقیم، بهره‌گیری از ظرفیت‌های نرم‌افزاری جامعه و شکل‌دهی به نظام‌های معنایی و گفتمانی است که بتواند تاب‌آوری فرهنگی را در برابر تهدیدات فراملی ارتقاء بخشد (رعنایی‌کردشولی و همکاران، ۱۴۰۱: ۱۳۹).

همان‌گونه که مطالعات عملی اخیر در شهرهای تاریخی ایران نشان داده‌اند سرمایه اجتماعی، علاوه بر افزایش مشارکت مدنی، اعتماد متقابل و انسجام گروهی، می‌تواند به‌عنوان عامل مؤثر در تاب‌آوری فرهنگی جوامع در برابر تهدیدات فراملی و تهاجم‌های نمادین عمل کند، به‌ویژه در مرحلهٔ پاسخ به بحران سیلاب شیراز که نشان داد شبکه‌های اجتماعی محلی و همکاری گروهی موجب تسریع در مدیریت بحران و بازسازی روانی-اجتماعی شد (Panahi & Moayerian, 2024)؛ هم‌چنین، نمونه‌های میدانی در سایت‌های میراثی کوچک ایران نشان می‌دهد که تقویت شبکه‌های اجتماعی و ایجاد ظرفیت‌های نرم محلی، زمینه را برای مدیریت هوشمند بحران‌های فرهنگی، حفاظت از میراث و توسعه پایدار گردشگری فراهم می‌آورد (Khodadadi et al., 2023). بدین‌سان، در پیوند با این منطق، سرمایه اجتماعی به‌منزلهٔ شالودهٔ نرم دفاع فرهنگی عمل می‌نماید؛ به‌طوری‌که با تکیه بر مؤلفه‌هایی نظیر: اعتماد میان‌فردی، انسجام درون‌گروهی، مشارکت مدنی و حافظهٔ جمعی، توانایی بسیج منابع اجتماعی را در راستای حفاظت از میراث فرهنگی فراهم می‌آورد (بختیاری و صالح‌نیا، ۱۳۹۷: ۲۵۸).

سرمایه اجتماعی به‌مثابه ظرفیت غیرنظامی راهبردی

سرمایه اجتماعی در ادبیات جامعه‌شناسی به شبکه‌ای از روابط مبتنی بر اعتماد، هنجارهای مشترک و مشارکت فعال در زندگی اجتماعی اطلاق می‌شود که موجب تسهیل کنش جمعی و تقویت انسجام اجتماعی می‌گردد (Lin, 2002). برخلاف منابع اقتصادی یا نهادی، این سرمایه در لایه‌های غیررسمی و روابط میان‌فردی شکل می‌گیرد و با فعال‌سازی ظرفیت‌های انسانی، اجتماعی و فرهنگی، قدرتی درون‌زا برای مدیریت بحران‌ها فراهم می‌آورد (Osher, 2021: 58). در بستر تهدیداتی که میراث فرهنگی را نشانه می‌گیرند، سرمایه اجتماعی نظیر ابزاری غیرمادی عمل کرده و در برابر بحران‌های طبیعی، انسانی و فرهنگی نقش حفاظتی ایفا می‌کند. این سرمایه از طریق پیوندهای اعتماد، حس تعلق مکانی، حافظهٔ تاریخی و کنش داوطلبانه، به سپری نرم در برابر فرسایش فرهنگی بدل می‌شود (Evers & Laville, 2004)؛ هم‌چنین با ایجاد پیوند میان نسل‌ها، بازتولید روایت‌های تاریخی و تقویت مشارکت محلی، نقشی کلیدی در پایداری فرهنگی برعهده دارد (Garcia, 2021).

علاوه بر این، سرمایه اجتماعی از راه‌هایی مانند: افزایش مشارکت محلی، شکل‌دهی شبکه‌های اجتماعی حافظ میراث، تقویت حافظهٔ جمعی و تحکیم هم‌بستگی اجتماعی، زمینه‌ساز «پدافند نرم فرهنگی» است. این فرآیند از طریق ارتباطات افقی، ارتقای اعتماد اجتماعی و بسیج ظرفیت‌های بومی در شرایط بحرانی، مانع از

تضعیف ساختارهای فرهنگی در برابر تهدیدات فراملی و منطقه‌ای می‌شود (ترکارانی و مرادی، ۱۳۹۸: ۱۴۳). از این منظر، سرمایه اجتماعی تنها یک مفهوم جامعه‌شناختی نیست، بلکه ظرفیتی راهبردی برای سیاست‌گذاری فرهنگی محسوب می‌شود که در صورت طراحی مدل‌های بومی، می‌تواند زیربنای پایداری میراث فرهنگی قرار گیرد.

همان‌گونه که در بافت تاریخی اصفهان، شکل‌گیری شبکه‌های محلی بر پایه اعتماد و مشارکت مردمی نقش مهمی در حفاظت از خانه‌های تاریخی و مدیریت بحران‌های شهری داشته است. این تجربه نشان می‌دهد که سرمایه اجتماعی نه فقط انسجام اجتماعی را تقویت می‌کند، بلکه ظرفیتی عملی برای پدافند نرم فرهنگی در برابر تهدیدات هویتی و کالبدی نیز فراهم می‌آورد (Sobhaninia et al., 2023).

در دهه‌های اخیر، تحولات ژئوپلیتیکی میراث فرهنگی را به یکی از نخستین قربانیان رقابت‌های فراملی تبدیل کرده است. تغییر موازنه قدرت در خاورمیانه، مداخلات نظام‌مند فرهنگی و گسترش ابزارهای نفوذ نرم، میراث را از جایگاه فرهنگی آن خارج و به ابزاری در خدمت بازنمایی‌های سیاسی بدل ساخته است (Cardoso, 2023: 168). این تهدیدها گاه به صورت تخریب مستقیم توسط گروه‌های افراطی و گاه به شکل تدریجی، از طریق سیاست‌های حذف و جذب فرهنگی یا جای‌گزینی معانی، بروز می‌یابند. به‌ویژه جوامعی با تنوع فرهنگی بالا و پیشینه تمدنی برجسته بیش از دیگران در معرض «فراموش‌سازی فرهنگی» قرار دارند؛ فرآیندی که هدف آن تضعیف حافظه تاریخی و سست‌کردن حس تعلق جمعی است (Winter, 2019).

از سوی دیگر، تهدیدات منطقه‌ای مانند: بی‌ثباتی سیاسی، منازعات مرزی، مهاجرت اجباری یا تغییرات هویتی تحمیلی، ظرفیت‌های حفاظتی و نهادی را تضعیف کرده و انسجام اجتماعی را در هم می‌شکنند (Rai, 2024: 168). در چنین شرایطی، میراث فرهنگی نه تنها با خطر تخریب فیزیکی، بلکه با استحاله معنایی و هویتی روبه‌رو می‌شود. گزارش اخیر شورای بین‌المللی حفاظت از میراث نشان می‌دهد که در مناطق دچار تنش‌های فرامرزی، مشارکت محلی در برنامه‌های حفاظت تا ۶۵٪ کاهش یافته است (De Marco et al., 2024). این واقعیت نشان می‌دهد که تهدیدات فراملی، با تضعیف سرمایه اجتماعی و گسست روایت‌های بومی، بیش از هر عامل دیگری میراث فرهنگی را آسیب‌پذیر می‌سازند؛ بنابراین، بازاندیشی جایگاه سرمایه اجتماعی در این بسترها، ضرورتی اساسی برای بازطراحی الگوهای پدافند نرم فرهنگی می‌باشد.

تهدیدات فراملی و منطقه‌ای: جنگ، تهاجم فرهنگی، تخریب سازمان‌یافته

در چشم‌انداز تحولات جهانی، میراث فرهنگی - به‌مثابه برساختی از هویت تاریخی، حافظه جمعی و سرمایه نمادین ملت‌ها - در دهه‌های اخیر به عرصه‌ای استراتژیک در رقابت‌های ژئوپلیتیکی و تنش‌های فراملی بدل شده است. این تهدیدات که برخاسته از منازعات نظامی، تهاجم‌های نرم‌افزاری، و مداخلات ایدئولوژیک هستند، اغلب ماهیتی ترکیبی و لایه‌مند دارند و در سه سطح اصلی قابل تحلیل‌اند: تخریب فیزیکی هدفمند در بستر جنگ‌ها، دگرگونی معنایی و روایتی در قالب تهاجم فرهنگی، و حذف ساختاری حافظه در فرآیندهای تخریب سازمان‌یافته (Brosché, 2017: 258). در مناطق دارای پیشینه تمدنی عمیق نظیر ایران، این تهدیدات نه تنها به نابودی آثار ملموس منجر شده، بلکه با گسست روایت‌های بومی، تضعیف حس تعلق و فرسایش انسجام فرهنگی، پویایی اجتماعی و تاب‌آوری میراث را با چالش‌های جدی مواجه ساخته‌اند (De Cesari, 2017: 749).

بدین‌سان، تهدیدات فراملی و منطقه‌ای در جوامع برخوردار از میراث کهن و لایه‌مند، در هیأت فرآیندهای تدریجی، نفوذی و ساختارشکنانه ظاهر می‌شوند؛ فرآیندهایی که از یک سو انسجام اجتماعی و حافظه تاریخی را تضعیف می‌نمایند و از سوی دیگر، کارکردهای نهادی و ظرفیت‌های خودحفاظتی جوامع محلی را با بحران مواجه می‌سازند. در چنین بافت‌هایی، مواجهه مؤثر با تهدیدات، مستلزم بازاندیشی در سازوکارهای حفاظتی و اتکاء بر منابع درونی جامعه، به‌ویژه سرمایه اجتماعی، به‌مثابه ابزار پدافند نرم است.

در چنین بستری، تحلیل تأثیر تهدیدات فراملی و منطقه‌ای بر میراث فرهنگی، صرفاً با اتکاء به توصیف عوامل کلان یا آسیب‌شناسی‌های ساختاری میسر نیست، بلکه مستلزم ترسیم یک چارچوب تحلیلی چندسطحی است که

پیوندهای میان مؤلفه‌های اجتماعی، فرهنگی و نهادی را در قالب الگویی مفهومی تبیین نماید. بر این اساس، می‌توان مدلی سه‌لایه با بنیانی تلفیقی پیشنهاد کرد.

• **لایه اجتماعی:** شامل مؤلفه‌هایی چون شبکه‌های اعتماد اجتماعی، انسجام و پیوندهای جمعی، و مشارکت داوطلبانه بومی که زیربنای کنش جمعی در مواجهه با تهدیدات است؛

• **لایه هویتی-فرهنگی:** شامل روایت‌سازی فرهنگی، حافظه جمعی تاریخی، تعلق مکانی و افتخار هویتی، و آیین‌های بازتولید فرهنگی که ابعاد معنایی پدافند نرم را تقویت می‌کند؛

• **لایه نهادی-راهبردی:** با تأکید بر مشارکت نمادین و غیردولتی، ظرفیت‌سازی بومی و شبکه‌سازی نهادی، و سیاست‌ورزی فرهنگی مبتنی بر آگاهی بحرانی، به پویایی ابزارهای غیردولتی دفاع فرهنگی در سطوح راهبردی یاری می‌رساند.

این سه لایه در تعامل با یکدیگر، مدلی منسجم، بومی‌سازی شده و چندبُعدی از نقش سرمایه اجتماعی در پدافند نرم میراث فرهنگی ارائه می‌دهند. همان‌گونه که در پی زلزله کرمانشاه (سلیمی، ۱۴۰۳) و هم‌چنین در مناطق جنگ‌زده سوریه (Sofyana et al., 2024)، جوامع محلی با استفاده از شبکه‌های اجتماعی محلی، مشارکت داوطلبانه و سازماندهی‌های غیردولتی توانسته‌اند تاب‌آوری فرهنگی خود را در حفاظت از میراث تاریخی ارتقاء دهند.

چارچوب مفهومی پیشنهادی پژوهش: مدل سه‌لایه برای تحلیل نقش سرمایه اجتماعی در پدافند نرم میراث فرهنگی

در چارچوب پژوهش حاضر، مبتنی بر تلفیق مبانی نظری، تحلیل اسناد سیاستی و داده‌های میدانی کیفی، مدلی سه‌لایه‌ای برای تحلیل نقش سرمایه اجتماعی در پدافند نرم میراث فرهنگی در برابر تهدیدات فراملی و منطقه‌ای ارائه شده است. این مدل نسبت به چارچوب‌های پیشین کاربردی‌تر و مبتنی بر داده‌های واقعی میدانی است و تمایز آن در توجه هم‌زمان به سه بُعد اجتماعی، هویتی-فرهنگی و نهادی-راهبردی است.

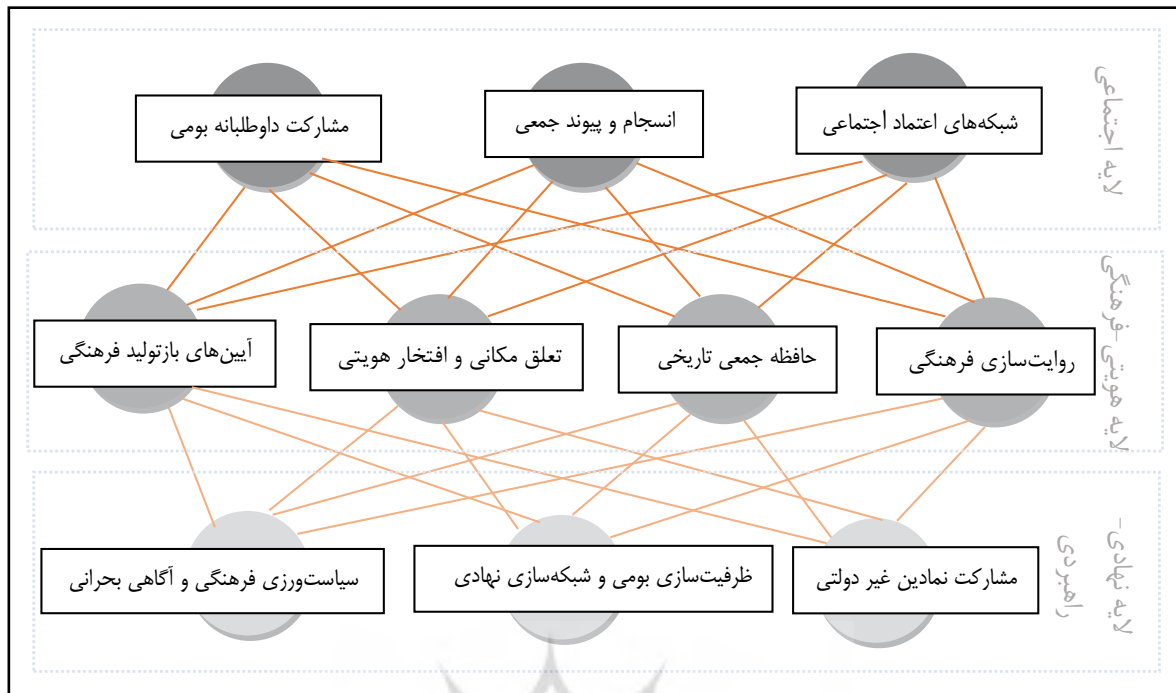
• **لایه اجتماعی^۳:** شامل مؤلفه‌هایی نظیر اعتماد اجتماعی، انسجام محلی، مشارکت داوطلبانه و شبکه‌های حمایتی که زیرساخت ارتباطی و کنش‌گرانه جوامع را در مواجهه با تهدیدات شکل می‌دهند و واکنش‌های خودسازمان‌یافته را فعال می‌سازند.

• **لایه هویتی-فرهنگی^۴:** شامل حافظه تاریخی، آیین‌های بومی، حس تعلق مکانی و روایت‌های فرهنگی که با بازتولید معنا، تقویت هویت و حس افتخار اجتماعی، کارکردهای دفاع فرهنگی را ارتقاء می‌دهند.

• **لایه نهادی-راهبردی^۵:** شامل ظرفیت‌های بومی، سازمان‌های غیردولتی، کنش نمادین و سازوکارهای غیررسمی سیاست‌گذاری که انسجام و جهت‌دهی راهبردی فرآیندهای دفاع فرهنگی را ممکن می‌سازند (شکل ۱). در این الگو، سرمایه اجتماعی به‌منزله عامل واسطه و پیونددهنده میان سه لایه عمل می‌کند و امکان‌گذار از وضعیت‌های آسیب‌پذیر به شرایط تاب‌آور و مقاوم را فراهم می‌آورد. کنش متقابل این سه لایه، در بستری دینامیک و چندسطحی، ظرفیت‌های جامعه را برای مقابله با تهدیدات نرم، بازسازی حافظه فرهنگی و تقویت انسجام محلی در عرصه حفاظت از میراث تاریخی فعال می‌سازد. مزیت اصلی این مدل، ارائه یک چارچوب مفهومی و عملیاتی برای سیاست‌گذاری فرهنگی و مدیریت غیرنظامی تهدیدات فراملی است که امکان شناسایی و تقویت ظرفیت‌های تاب‌آور جوامع محلی و تقویت شبکه‌های اجتماعی و فرهنگی را فراهم می‌آورد. در مجموع، این مدل سه‌لایه، ضمن برجسته‌کردن نقش سرمایه اجتماعی در حفاظت غیرنظامی از میراث فرهنگی، با ادغام مبانی نظری و یافته‌های تحلیل اسناد، راهنمایی برای طراحی سیاست‌های فرهنگی مبتنی بر ظرفیت‌های بومی ارائه می‌کند و تفاوت آن با مدل‌های پیشین در توجه هم‌زمان به ابعاد اجتماعی، هویتی-فرهنگی و نهادی-راهبردی و تعامل پویا میان این لایه‌ها است.

یافته‌های پژوهش

یافته‌های این بخش، حاصل تحلیل داده‌های گردآوری شده از اسناد بالادستی، مطالعات نظری، و مصاحبه‌های

شکل ۱: مدل مفهومی سه لایه پدافند نرم میراث فرهنگی (نگارندگان، ۱۴۰۴).
 Fig. 1: A three-layer conceptual model of soft defense of cultural heritage (Author, 2025).

نیمه ساخت یافته با ۱۲ خبرگان منتخب در حوزه‌های میراث فرهنگی، جامعه‌شناسی، پدافند فرهنگی و مدیریت بحران می‌باشد. معیار انتخاب خبرگان شامل سابقه تخصصی مرتبط، اشراف بر پدافند فرهنگی و آشنایی با تهدیدات فراملی بود. تحلیل این داده‌ها با بهره‌گیری از روش تحلیل مضمون و نرم‌افزار MAXQDA صورت پذیرفت که طی آن، کدگذاری باز، محوری و گزینشی به منظور استخراج مضامین مفهومی و طراحی چارچوب نهایی پژوهش انجام شد.

فرآیند تحلیل، ضمن پرده‌برداری از ابعاد مغفول در سیاست‌گذاری فرهنگی، امکان شناسایی پیوندهای ساختاری میان لایه‌های اجتماعی، هویتی-فرهنگی و نهادی-راهبردی را در پدافند نرم میراث فرهنگی فراهم ساخته است. یافته‌های کیفی، با تلفیق داده‌های میدانی و مبانی نظری، مبنایی مفهومی برای تدوین مدل سه‌لایه‌ای پژوهش فراهم کردند؛ به‌گونه‌ای که مدل پیشنهادی، با تبیین روابط میان مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی، سازوکارهای بازتولید هویت، و ظرفیت‌های سیاست‌گذاری بومی، تصویری جامع و چندبُعدی از نقش سرمایه اجتماعی در ارتقای پدافند نرم میراث فرهنگی ایران ارائه می‌دهد.

یافته‌های کیفی

تحلیل داده‌های کیفی، با هدف استخراج سازوکارهای مفهومی سرمایه اجتماعی در پدافند نرم میراث فرهنگی، با استفاده از نرم‌افزار MAXQDA و روش تحلیل مضمون در سه مرحله کدگذاری باز، محوری و گزینشی انجام شد. این تحلیل، با تمرکز بر معانی نهفته در روایت‌های نخبگان، عملکرد سرمایه اجتماعی را در سه ساحت اصلی بررسی کرد.

- اجتماعی: زیرساخت‌های اعتماد و مشارکت؛
- هویتی-فرهنگی: حافظه و روایت‌سازی؛
- نهادی-راهبردی: ظرفیت‌سازی و سیاست‌گذاری و سازمان‌یافتگی.

نتایج، پیوندهای مفهومی میان این ساحت‌ها را روشن ساخت و مبنایی برای تدوین مدل سه‌لایه‌ای پژوهش

فراهم کرد، که در آن سرمایه اجتماعی به مثابه محرک نرم، نقش کلیدی در ارتقای تاب‌آوری فرهنگی و پدافند نمادین ایفاء می‌کند.

ساختار یافته‌های کیفی

بخش کیفی این پژوهش با هدف شناسایی و تحلیل مؤلفه‌های مفهومی مرتبط با نقش سرمایه اجتماعی در پدافند نرم میراث فرهنگی ایران، مبتنی بر داده‌های تجربی گردآوری شده از مصاحبه‌های نیمه‌ساخت یافته و تحلیل اسناد سیاستی طراحی شده است. در این مرحله، ۱۲ مشارکت‌کننده شامل: مدیران کلان حوزه میراث فرهنگی، اساتید دانشگاهی متخصص در جامعه‌شناسی فرهنگی، کارشناسان پدافند غیرعامل و صاحب‌نظران امنیت نرم، با روش نمونه‌گیری هدفمند گلوله‌برفی انتخاب شدند. ملاک‌های انتخاب شامل سابقه فعالیت تخصصی مرتبط، اشراف بر حوزه پدافند فرهنگی و آشنایی با تهدیدات نوین ژئوپلیتیکی بوده است. هدف از این بخش، استخراج الگوهای مفهومی پنهان در گفتارها و تجربه‌های زیسته خبرگان، در راستای تدوین چارچوب نظری و مدل مفهومی پژوهش بوده است.

تحلیل داده‌ها با استفاده از روش تحلیل مضمون استقرایی و براساس چارچوب سه‌مرحله‌ای شامل کدگذاری باز، محوری و گزینشی، با بهره‌گیری از نرم‌افزار MAXQDA صورت پذیرفت. این فرآیند به کشف مضامین مفهومی در سه سطح انجامید؛ مفاهیم بنیادین (کدهای اولیه)، دسته‌های معنایی (تم‌های فرعی)، و الگوهای تبیینی کلان (مضامین اصلی). مضامین به دست آمده، در قالب پنج تم اصلی و ۱۵ مؤلفه فرعی، نمایانگر پیوندهای درونی سرمایه اجتماعی با ابعاد مختلف پدافند نرم در بستر میراث فرهنگی می‌باشند؛ به طوری که در تطابق با چارچوب نهایی پژوهش، در سه لایه تحلیلی «اجتماعی»، «هویتی-فرهنگی»، و «نهادی-راهبردی» دسته‌بندی شده‌اند و ساختار مدل مفهومی نهایی را شکل می‌دهند (جدول ۳).

ساختار سه‌سطحی مضامین ارائه شده در این پژوهش، حاصل کدگذاری باز، محوری و گزینشی بر پایه بیش از ۲۵۰ کد مفهومی مستخرج از مصاحبه‌های نیمه‌ساخت یافته، تحلیل اسناد سیاستی و مطالعات نظری است. این فرآیند، با بهره‌گیری از نرم‌افزار MAXQDA و در چارچوب تحلیل مضمون استقرایی، به استخراج سه لایه مفهومی منجر گردید که به مثابه ساختارهای تحلیلی مکمل، نقش سرمایه اجتماعی را در تقویت پدافند نرم میراث فرهنگی تبیین می‌نمایند.

در لایه اجتماعی، مضامینی چون «شبکه‌های اعتماد بومی»، «انسجام اجتماعی» و «مشارکت داوطلبانه» نمایانگر زیرساخت‌های کنش جمعی در مواجهه با بحران‌های نرم و نمادین‌اند. این سطح، بازتاب‌دهنده ظرفیت‌های پایه‌ای جامعه برای مقاومت غیررسمی، واکنش خودسازمان یافته، و بسیج منابع اجتماعی در بستر تهدیدات فرهنگی و فراملی است.

در لایه هویتی-فرهنگی، مفاهیمی مانند: «روایت‌سازی فرهنگی»، «حافظه تاریخی»، «تعلق مکانی» و «بازتولید آیین‌های بومی» برجسته‌اند. این مضامین، بیانگر سازوکارهای نمادینی هستند که از طریق بازآفرینی معنا، حافظه و هویت، پایداری فرهنگی جوامع را در برابر استحاله‌های نرم‌افزارانه تقویت می‌کنند و ستون‌های معنوی پدافند نرم را شکل می‌دهند.

در لایه نهادی-راهبردی نیز، مؤلفه‌هایی چون: «مشارکت غیردولتی»، «ظرفیت‌سازی نهادی» و «سیاست‌ورزی فرهنگی»، به منزله ابزارهای عملیاتی برای فعال‌سازی سیاست‌گذاری بومی، تقویت آگاهی بحرانی، و مواجهه نظام‌مند با تهدیدات ژئوپلیتیکی و هژمونیک مطرح می‌شوند. این لایه، پیوند میان ساختارهای اجتماعی و میدان راهبردی سیاست‌گذاری فرهنگی را برقرار ساخته و نقش نهادهای واسط، سازمان‌های محلی و الگوهای مشارکت فرهنگی را در حفاظت از میراث، برجسته می‌سازد.

در مجموع، ساختار مفهومی حاصل، تبیینی تلفیقی از نقش سرمایه اجتماعی در سه سطح کنش جمعی، بازتولید هویتی، و مدیریت راهبردی فراهم آورده و چارچوبی بومی برای تقویت سیاست‌گذاری‌های دفاع فرهنگی بر پایه ظرفیت‌های اجتماعی فراهم می‌سازد.

جدول ۳: ماتریس تحلیل مضمون: کدهای مفهومی، تم‌های فرعی و تم‌های اصلی (نگارندگان، ۱۴۰۴).
 Tab. 3: Thematic Analysis Matrix: Conceptual Codes, Sub-Themes, and Main Themes (Author, 2025).

ردیف	کدهای مفهومی استخراج شده از گفت‌وگوها	تم‌های فرعی	تم‌های اصلی	لایه تحلیلی
۱	اعتماد نهادی، شفافیت ساختاری، تعامل نهادهای رسمی و غیر رسمی	اعتماد عمومی	سرمایه اجتماعی پایه‌گذار	اجتماعی
۲	پیوندهای خانوادگی، مشارکت همسایگی، هویت محلی	انسجام اجتماعی		
۳	مسئولیت‌پذیری شهروندی، فعالیت در انجمن‌ها، پیگیری داوطلبانه میراث	مشارکت مدنی	سرمایه اجتماعی کنش‌گر	
۴	تعلق مکانی، حافظه جمعی، افتخار به هویت بومی	حس تعلق	سرمایه فرهنگی هویتی	هویتی-فرهنگی
۵	مشارکت نمادین در آیین‌ها، هم‌بستگی مناسکی	هم‌بستگی فرهنگی		
۶	ادراک خطر فرهنگی، حساسیت نسبت به میراث در معرض تهدید	آگاهی انتقادی	ظرفیت‌های پدافند فرهنگی	نهادی- راهبردی
۷	آمادگی رفتاری در مواجهه با تهدید، تمایل به اقدام مشارکتی	تاب‌آوری رفتاری		
۸	بازآفرینی روایت‌های محلی، انتقال شفاهی تجربیات تاریخی	حافظه‌سازی فرهنگی	سازوکارهای تقویت تاب‌آوری	هویتی-فرهنگی
۹	مقاومت غیررسمی، خلاقیت‌های بومی در حفاظت از میراث	دفاع غیرمتمرکز		
۱۰	خلأ ساختارهای مشارکت، مداخله‌گرایی بالا از سوی نهادها	گسست ساختاری	چالش‌ها و موانع سیاستی	نهادی- راهبردی
۱۱	بی‌اعتمادی به سیاست‌گذاری رسمی، تجربه‌های منفی از مشارکت	سرخورگی نهادی		
۱۲	فقدان پیوندهای نسلی، فراموشی نمادهای میراثی	گسست نسلی	آسیب‌شناسی اجتماعی	هویتی فرهنگی
۱۳	تضعیف حافظه تاریخی، کم‌رنگ شدن آیین‌ها	فراموشی فرهنگی		
۱۴	اثرپذیری از رسانه‌های فراملی، بازنمایی تحریف‌شده از میراث	تهاجم نمادین	تهدیدات فراملی	
۱۵	استحاله تدریجی هویت بومی، جهانی‌سازی سبک زندگی	استحاله فرهنگی		

مثلث‌سازی داده‌ها و تبیین لایه‌های عملکردی پدافند نرم میراث فرهنگی

برای افزایش اعتبار و انسجام مضامین کیفی استخراج‌شده، از تکنیک «مثلث‌سازی داده‌ها» (Data Triangulation) بهره گرفته شد. این تکنیک، با هدف افزایش پایایی تحلیل‌ها، بر هم‌پوشانی و تلاقی داده‌های سه منبع اصلی تمرکز دارد.

۱. اسناد راهبردی: شامل سند جامع پدافند غیرعامل و نقشه مهندسی فرهنگی کشور؛

۲. پیشینه نظری: تحلیل ۱۴ مقاله علمی داخلی و خارجی منتشرشده در بازه ۱۳۹۸-۱۴۰۳ ه.ش.؛

۳. داده‌های میدانی: مصاحبه‌های نیمه‌ساخت‌یافته با ۱۲ نفر از خبرگان حوزه‌های میراث فرهنگی، جامعه‌شناسی شهری، پدافند نرم و مدیریت بحران، انتخاب‌شده با روش نمونه‌گیری هدفمند گلوله‌برفی و براساس ملاک‌های سابقه تخصصی، اشراف بر پدافند فرهنگی و آشنایی با تهدیدات نوین ژئوپلیتیکی.

شاخص‌های مثلث‌سازی شامل: انطباق معنایی، هم‌پوشانی مفهومی، تطابق زبانی و بسامد ظهور مفاهیم در منابع سه‌گانه بودند. تحلیل تطبیقی این داده‌ها، موجب تقویت روایی مضامین و تبیین سه لایه عملکردی شد که به صورت نظام‌مند، نقش سرمایه اجتماعی را در پدافند نرم میراث فرهنگی تقویت می‌کنند.

۱. لایه اجتماعی (Social Layer): شامل مفاهیمی مانند: انسجام اجتماعی، مشارکت جمعی، شبکه‌های اعتماد و هم‌بستگی محلی است. این لایه، زیرساخت‌های ارتباطی مقاومت فرهنگی را فراهم کرده و واکنش‌های جمعی جامعه در برابر تهدیدات فراملی را فعال می‌سازد.

۲. **لایه هویتی- فرهنگی (Cultural-Identity Layer):** روایت‌های تاریخی، حافظه جمعی، تعلق مکانی و بازتولید آیین‌های بومی در این لایه قرار دارند و با تقویت حس افتخار هویتی، کارکردهای معنایی پدافند نرم را تقویت می‌کنند.

۳. **لایه نهادی- راهبردی (Institutional-Strategic Layer):** ظرفیت‌های بومی، سازمان‌های غیردولتی، مشارکت نمادین و مواجهه آگاهانه با تهدیدات نمادین در این لایه قرار دارند و به عنوان ابزارهای سیاستی، به پویایی راهبردهای غیررسمی دفاع فرهنگی کمک می‌کنند.

در مجموع، ترکیب این سه لایه در قالب یک ساختار هم‌افزا، شالوده مفهومی مدل پژوهش را تشکیل می‌دهد؛ هم‌چنین از حیث نظری و در سطح عملیاتی، امکان تبیین و ارتقای مقاومت فرهنگی در برابر تنش‌ها و تهدیدات فراملی را فراهم می‌آورد (جدول ۴).

جدول ۴: تطبیق مضامین استخراج‌شده با سه منبع داده (مثلث‌سازی تحلیلی)، (نگارندگان، ۱۴۰۴).

Tab. 4: Comparison of the extracted themes with three data sources (analytical triangulation), (Author, 2025).

نمونه کدهای تطبیقی (S = اسناد، A = مقالات، M = مصاحبه‌ها)	زیرمضامین کلیدی	لایه مفهومی
M-1، A-7، S-3	مشارکت جمعی، اعتماد نهادی، انسجام همسایگی	اجتماعی
M-2، A-5، S-4	حس همدلی، شبکه‌های غیر رسمی، پیوندهای محلی	
S-5، M-4، A-2	حافظه تاریخی، انتقال بین‌نسلی تجربه‌ها، آیین‌های بومی	هویتی- فرهنگی
M-6، A-6، S-1	دل‌بستگی مکانی، افتخار فرهنگی، بازنمایی میراث در روایات مردمی	نهادی- راهبردی
M-5، A-3، S-2	ظرفیت‌سازی بومی، مشارکت داوطلبانه، نقش سازمان‌های مردم‌نهاد	
M-3، A-1، S-6	آگاهی نسبت به تهدیدات، آمادگی رفتاری، مشارکت در سیاست‌گذاری	
M-7، A-4، S-7	چالش سیاستی، بی‌اعتمادی نهادی، گسست ساختاری	

در راستای ردیابی منشأ داده‌ها، از نشانه‌گذاری سه‌گانه بهره گرفته شد:

- **کدهای S:** داده‌های استخراج‌شده از اسناد رسمی و راهبردی.
 - **کدهای A:** برگرفته از تحلیل انتقادی ۱۴ مقاله علمی داخلی و خارجی.
 - **کدهای M:** حاصل تحلیل مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته با ۱۲ تن از خبرگان و متخصصان.
- هم‌راستایی مفاهیم استخراج‌شده از این سه منبع، اعتبار تحلیل را تقویت کرده و بستر نظام‌مندی برای تدوین مدل مفهومی پژوهش فراهم ساخته است.

بحث و تحلیل

تحلیل کیفی و مثلث‌سازی داده‌های این پژوهش نشان داد که سرمایه اجتماعی، در قالب یک سازوکار سه‌لایه اجتماعی، هویتی- فرهنگی و نهادی- راهبردی، نقش کلیدی در تقویت پدافند نرم میراث فرهنگی ایران ایفاء می‌کند. یافته‌ها در پنج تم اصلی سامان یافته‌اند که هر یک در تعامل با تهدیدات فراملی و تحولات فرهنگی، کارکردهایی راهبردی دارند.

۱. **سرمایه اجتماعی پایه‌گذار (لایه اجتماعی):** مؤلفه‌هایی نظیر «اعتماد عمومی»، «انسجام اجتماعی» و «شبکه‌های اعتماد بومی» به عنوان زیرساخت‌های ارتباطی جامعه، زمینه‌ساز واکنش جمعی و بسیج منابع اجتماعی در برابر تهدیدات فرهنگی هستند. این یافته با پژوهش‌های **فابریکاتی (2020)** و **چن و همکاران (2024)** هم‌راستا است، که بر نقش انسجام اجتماعی و مشارکت شهروندان در کاهش خسارات بحران و بازسازی پس از آن تأکید دارند. تفاوت پژوهش حاضر در آن است که ارتباط مستقیم این مؤلفه‌ها با حفاظت از میراث فرهنگی و سازوکارهای فرهنگی بومی نیز نشان داده شده است؛ نکته‌ای که در مطالعات پیشین کمتر مورد توجه بوده است.

۲. سرمایه اجتماعی کنش گر (لایه هویتی- فرهنگی): مؤلفه‌هایی مانند: «مشارکت مدنی»، «حس تعلق»، «هم‌بستگی فرهنگی» و «روایت‌سازی فرهنگی» بازتاب‌دهنده مشارکت داوطلبانه و آیینی جوامع محلی هستند و علاوه بر بازدارندگی در برابر تهاجم فرهنگی، عامل بازتولید هویت تاریخی نیز محسوب می‌شوند. درحالی‌که پژوهش‌های پیشین مانند گارتیا (2022) و شاهپری ثانی (2022) عمدتاً به نقش شبکه‌های اجتماعی در مقابله با بحران‌ها پرداخته‌اند، این پژوهش به ابعاد نمادین و معنایی سرمایه اجتماعی و مشارکت بومی در حفاظت فرهنگی توجه کرده است؛ بدین ترتیب، خلأ پژوهش‌های قبلی در بررسی سازوکارهای فرهنگی و معنایی سرمایه اجتماعی پر شده است.

۳. ظرفیت‌های پدافند فرهنگی (لایه نهادی- راهبردی): مؤلفه‌هایی نظیر: «آگاهی انتقادی»، «تاب‌آوری رفتاری» و «سیاست‌ورزی فرهنگی» نشان می‌دهند که حساسیت فرهنگی و ظرفیت‌های نهادی می‌توانند به راهبردهای پیش‌گیرانه و فعال‌سازی سیاست‌گذاری بومی منجر شوند. برخلاف مدل‌های سنتی پدافند غیرعامل که عمدتاً واکنش‌های فوری را مورد بررسی قرار داده‌اند، پژوهش حاضر نشان می‌دهد چگونه سرمایه اجتماعی می‌تواند سازوکارهای نهادی و سیاست‌گذاری فرهنگی را در مواجهه با تهدیدات فراملی و نمادین تقویت کند.

۴. سازوکارهای تقویت تاب‌آوری: مفاهیمی مانند «حافظه‌سازی فرهنگی» و «دفاع غیرمتمرکز» نشان می‌دهند که بازآفرینی روایت‌های بومی و خلاقیت‌های غیررسمی می‌توانند به ابزارهایی کنش‌گرانه در پدافند نمادین تبدیل شوند. درحالی‌که دیدگاه‌های سنتی حافظه تاریخی را صرفاً منبع هویتی می‌دانستند، یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهند که حافظه و روایت جمعی می‌تواند نقش فعال و راهبردی در حفاظت فرهنگی ایفاء کند.

۵. چالش‌های سیاستی و تهدیدات فراملی: مؤلفه‌هایی مانند: «گسست ساختاری»، «فراموشی فرهنگی» و «استحاله هویتی» موانع و شکاف‌هایی را نمایان می‌کنند که ظرفیت‌های حفاظتی جامعه را تضعیف می‌کنند. برخلاف پژوهش‌های پیشین که عمدتاً بر پیامدهای مثبت سرمایه اجتماعی تمرکز داشته‌اند، این مطالعه ابعاد آسیب‌شناسانه و چالش‌های سیاستی شکل‌گیری پدافند نرم مؤثر را نیز مشخص می‌کند.

پژوهش حاضر، با تلفیق یافته‌های کیفی، داده‌های میدانی و اسناد رسمی (مثلث‌سازی)، مدلی سه‌لایه برای تحلیل نقش سرمایه اجتماعی در پدافند نرم میراث فرهنگی ایران ارائه می‌دهد. این مدل، برخلاف رویکردهای تک‌لایه‌ای و محدود به بحران‌های طبیعی یا گروه‌های محلی، امکان تبیین جامع، نظام‌مند و عملیاتی از مقاومت فرهنگی در برابر تهدیدات فراملی و نمادین را فراهم می‌آورد و نوآوری اصلی پژوهش در ارائه چارچوب مفهومی بومی را برجسته می‌کند.

نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با هدف تبیین نقش سرمایه اجتماعی در تقویت پدافند نرم فرهنگی در برابر تهدیدات فراملی متوجه میراث فرهنگی ایران، با بهره‌گیری از رویکردی کیفی و روش تحلیل مضمون، به واکاوی لایه‌های مفهومی مؤثر در این زمینه پرداخت. داده‌های تحقیق، برگرفته از سه منبع اصلی شامل اسناد سیاستی، پیشینه‌های نظری منتخب، و مصاحبه‌های نیمه‌ساخت یافته با خبرگان، از طریق تکنیک «مثلث‌سازی داده‌ها» تحلیل شدند.

یافته‌ها در قالب مدلی سه‌لایه‌ای سازمان‌دهی شدند که شامل: «لایه اجتماعی»، «لایه هویتی- فرهنگی» و «لایه نهادی- راهبردی» می‌باشند. این لایه‌ها، به صورت نظام‌مند، به شناسایی پیوندهای مفهومی میان مؤلفه‌هایی نظیر انسجام اجتماعی، اعتماد نهادی، حافظه تاریخی، تعلق مکانی و مشارکت مدنی با سازوکارهای پدافند فرهنگی در برابر تهدیداتی چون تهاجم نمادین، استحاله فرهنگی و فراموشی میراث پرداخته‌اند. ساختار مفهومی به دست آمده، تصویری چندبُعدی و درعین حال منسجم از عملکرد سرمایه اجتماعی در فرآیند حفاظت غیرمستقیم از میراث فرهنگی ارائه می‌دهد.

در مقایسه با ادبیات نظری موجود، پژوهش حاضر با تلفیق رویکرد چندمنبعی و تحلیل مضمون، افقی نوین در فهم پیوستار اجتماع، فرهنگ و سیاست‌گذاری فرهنگی گشوده است. به‌ویژه آن‌که با ارائه چارچوبی مفهومی

مبتنی بر سازوکارهای نرم، قابلیت‌های درون‌زای جوامع محلی در مواجهه با تهدیدات فراملی را برجسته می‌سازد؛ قابلیت‌هایی که در بخش قابل توجهی از پژوهش‌های پیشین یا مغفول مانده بود یا در قالب مدل‌های انتزاعی و غیرساختاری تبیین می‌شد.

مدل ارائه‌شده علاوه بر بنیان نظری، قابلیت کاربرد عملی برای سیاست‌گذاری مشارکت‌محور و تاب‌آور در حوزه حفاظت از میراث فرهنگی را دارد. بدین ترتیب، پژوهش حاضر علاوه بر توسعه ادبیات سرمایه اجتماعی در بستر پدافند فرهنگی، چارچوبی کاربردی برای فعال‌سازی ظرفیت‌های بومی جوامع محلی در برابر تهدیدات فراملی ارائه می‌کند.

پیشنهاد‌های کاربردی و پژوهشی برآمده از یافته‌های تحقیق

یافته‌های پژوهش حاضر، براساس تحلیل سه‌لایه‌ای مضامین اجتماعی، هویتی-فرهنگی و نهادی، نشان می‌دهد که سرمایه اجتماعی در بستر میراث فرهنگی، نقشی بنیادین در تقویت پدافند نرم و ارتقای تاب‌آوری جوامع در برابر تهدیدات نمادین و فراملی ایفاء می‌کند. از آنجا که هدف نهایی پژوهش‌های سیاست‌محور، ارائه راهکارهایی برای بهبود نظام‌های مدیریتی و سیاست‌گذاری فرهنگی است، ارائه پیشنهادهایی مبتنی بر شواهد میدانی و مفاهیم استنباط‌شده، ضرورتی اجتناب‌ناپذیر به‌شمار می‌رود. پیشنهاد‌های این بخش، ریشه در داده‌های میدانی، چارچوب مفهومی و تحلیل مضمون پژوهش داشته و در دو سطح «کاربردی» و «پژوهشی» با هدف ارتقاء مداخلات نهادی، طراحی سیاست‌های فرهنگی و گشودن مسیرهای نوین پژوهشی در حوزه‌های میان‌رشته‌ای ارائه می‌شوند.

پیشنهاد‌های کاربردی: در چارچوب مدل سه‌لایه‌ای سرمایه اجتماعی در پدافند نرم میراث فرهنگی، پیشنهاد‌های زیر جهت بهره‌برداری نهاد‌های مسئول و سیاست‌گذاران فرهنگی ارائه می‌گردد.

۱. تقویت زیرساخت‌های مشارکت محلی و نهادسازی اجتماعی با هدف تقویت «سرمایه اجتماعی پایه‌گذار»، توصیه می‌شود شوراهای محلی، انجمن‌های مردمی و سازمان‌های داوطلبانه فعال در حریم میراث، از حمایت‌های ساختاری و منابع مالی برخوردار شوند تا مشارکت پایدار و جامعه‌محور در حفاظت از میراث تحقق یابد.

۲. سامان‌دهی سازوکارهای حافظه‌سازی فرهنگی و بازنمایی هویت بومی بر پایه تم‌های «حس تعلق» و «حافظه‌سازی فرهنگی»، طراحی برنامه‌هایی برای بازآفرینی آیین‌های محلی، مستندسازی روایت‌های شفاهی و ترویج تاریخ زنده در بافت‌های میراثی پیشنهاد می‌شود.

۳. طراحی سامانه‌های هوشمند رصد تهدیدات فرهنگی-نمادین در راستای تقویت «آگاهی انتقادی» و «دفاع غیرمتمرکز»، توسعه سامانه‌های تحلیل محتوای رسانه‌ها و شبکه‌های اجتماعی، به‌منظور شناسایی و مقابله با تحریف‌های فرهنگی و استحاله نمادین ضروری است.

۴. اصلاح سیاست‌های فرهنگی تمرکزگرا و تقویت ابزارهای سیاست‌گذاری انعطاف‌پذیر در پاسخ به چالش‌های نهادی شناسایی‌شده در لایه راهبردی، پیشنهاد می‌شود بخشی از اختیارات تصمیم‌سازی فرهنگی به نهاد‌های بومی واگذار و دستورالعمل‌هایی مشارکت‌محور در مدیریت میراث طراحی شود.

۵. افزایش سواد فرهنگی و تربیت کنش‌گران بومی میراث با استناد به مضامینی چون «تاب‌آوری رفتاری» و «مشارکت مدنی»، تدوین برنامه‌های آموزشی ویژه برای جوانان با محوریت حفاظت داوطلبانه و جامعه‌محور از میراث فرهنگی، ضرورت دارد.

پیشنهاد‌های پژوهشی: در راستای گسترش مرزهای دانش و پاسخ به خلأهای مفهومی و تجربی، پیشنهاد‌های زیر به پژوهشگران حوزه‌های مرتبط توصیه می‌شود.

۱. مطالعات تطبیقی درباره مدل‌های بومی پدافند فرهنگی در کشورهای آسیای غربی و جهان اسلام پژوهش‌هایی با رویکرد کیفی-تفسیری در زمینه پدافند فرهنگی در جوامع مشابه از نظر ساختار فرهنگی، می‌تواند زمینه‌ساز طراحی مدل‌های کارآمد بومی شود.

۲. طراحی مدل‌های شاخص‌سازی برای سنجش سرمایه اجتماعی در بافت‌های میراثی با استفاده از روش‌های ترکیبی، پیشنهاد می‌شود شاخص‌های عملیاتی برای ارزیابی سرمایه اجتماعی سیال در حریم‌های تاریخی طراحی و پایش شوند.
۳. روایت پژوهی و تحلیل گفتمان روایت‌های مقاومت بومی در مناطق میراثی برای فهم عمیق‌تر سازوکارهای حافظه‌سازی فرهنگی، اجرای مطالعات کیفی مبتنی بر روایت‌شناسی و مستندسازی روایت‌های آیینی و بومی پیشنهاد می‌گردد.
۴. مطالعه رابطه میان نمادهای آیینی و الگوهای هویت‌یابی در نسل جدید در مواجهه با تهدیدات نوپدید و گسست نسلی، تحلیل چگونگی درونی‌سازی هویت فرهنگی در میان نسل جوان، افق‌های تازه‌ای در سیاست‌گذاری فرهنگی خواهد گشود.
۵. ارزیابی اثرات سیاست‌های رسمی پدافند فرهنگی بر کنش‌های غیررسمی جوامع محلی با هدف بررسی شکاف احتمالی میان سیاست‌های رسمی و واقعیت‌های میدانی، پژوهش‌های مشارکتی در مناطق ثبت شده ملی و جهانی پیشنهاد می‌گردد.

سپاسگزاری

در پایان نویسندگان برخورد لازم می‌دانند که از داوران ناشناس نشریه با نظرات ارزشمند خود به غنای متن مقاله افزودند، قدردانی نمایند.

درصد مشارکت نویسندگان

در تمامی مراحل نگارش مقاله از جمله ایده‌پردازی، روش‌شناسی، گردآوری داده، تحلیل، نگارش، و بازبینی، به صورت برابر و مشترک مشارکت داشته‌اند. تمامی نویسندگان نسخه منتشر شده مقاله را مطالعه کرده و با آن موافقت نموده‌اند.

تعارض منافع

نویسندگان هیچ‌گونه تضاد منافع را اعلام نمی‌کنند. تأمین‌کنندگان در طراحی مطالعه، در جمع‌آوری، تجزیه و تحلیل یا تفسیر داده‌ها، در نگارش مقاله یا در تصمیم‌گیری برای انتشار نتایج نقشی نداشتند.

پی‌نوشت

1. Thematic Analysis
2. ICCROM
3. Social Layer
4. Cultural-Identity Layer
5. Institutional-Strategic Layer
6. Data Triangulation
7. Pearson Correlation Coefficient

کتابنامه

- بختیاری، حسین؛ و صالح‌نیا، علی، (۱۳۹۷). «اولویت‌بندی تهدیدات امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران با روش تحلیل سلسله‌مراتبی (AHP)». مطالعات راهبردی سیاست‌گذاری عمومی، ۸(۲۷): ۲۵۵-۲۷۷. https://sspp.iranjournals.ir/article_31401.html
- ترکارانی، مجتبی؛ و مرادی‌نژاد، الهام، (۱۳۹۸). «بررسی تغییرات سرمایه اجتماعی در بلایای طبیعی مطالعه تاثیر سیلاب لرستان در فروردین ۱۳۹۸». مجله مطالعات اجتماعی ایران، ۱۳(۲): ۱۲۳-۱۴۷. <https://doi.org/10.22034/jss.2019.43303>

- حسنوندیان، علی؛ و رنجبر، ایرج، (۱۴۰۳). «سرمایه اجتماعی و کارکرد آن به عنوان مبنای اساسی فرآیند رشد، پیشرفت و توسعه (با تأکید بر ایران)». *مطالعات بین‌رشته‌ای دانش راهبردی*، ۱۴(۵۶): ۲۴۷-۲۷۵. https://smsnds.sndu.ac.ir/article_3186.html
- رعنائی‌کردشولی، حبیب‌الله؛ و دهاز، رضا، (۱۴۰۱). «جایگاه نهادهای خیریه در الگوهای حکمرانی: واکاوی چالش‌های موجود در نظام حکمرانی ایران». *مطالعات وقف و امور خیریه*، ۱(۲): ۱۳۱-۱۷۲. <https://doi.org/10.22108/ecs.2023.137326.1049>
- سلیمی، مینو، (۱۴۰۳). «مطالعه انسان‌شناختی مدیریت میراث فرهنگی در بحران: مطالعه موردی زلزله کرمانشاه». *مطالعات باستان‌شناسی پارسه*، ۸(۲۸): ۴۱۳-۴۴۲. <https://journal.richt.ir/mbp/article-1-966-fa.html>
- صیدمرادی، کاوه؛ شفیع‌آبادی، عبدالله؛ فرخی، نورعلی؛ سلیمی بجزستانی، حسین؛ و غفوری، آرزو، (۱۳۹۸). «بازنمایی فرآیند بهره‌مندی از سرمایه اجتماعی در تاب‌آوری زلزله‌زدگان کرمانشاه: یک مطالعه کیفی». *پژوهش‌های روان‌شناسی اجتماعی*، ۹(۳۶): ۸۹-۱۱۴. https://www.socialpsychology.ir/article_105545.html
- غفوری، محمود؛ و داوند، محمد، (۱۳۹۳). «تحلیل تهدیدهای دولت و جامعه‌ی پاکستان علیه امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران». *مطالعات شبه‌قاره*، ۶(۱۸): ۸۹-۱۱۶. https://jsr.usb.ac.ir/article_1579.html
- فدایی‌نژاد، سمیه؛ و حناچی، پیروز، (۱۴۰۰). «بررسی و تبیین سیر تحول سیاست‌ها و برنامه‌های حفاظت از میراث فرهنگی، بازه زمانی سال ۱۳۵۷ تا ۱۳۹۱». *مطالعات معماری ایران*، ۳(۵): ۲۱-۳۷. <https://doi.org/10.22111/jmr.2021.34144.5069>
- یوسفوند، یعقوب؛ و تشکری‌پور، احمد، (۱۴۰۲). «تهدیدشناسی اثر روندها و رویدادهای سیاسی در سیاست‌گذاری راهبردی ج.ا. ایران». *مطالعات دفاعی استراتژیک*، ۲۲(۹۸): ۱۱۰-۱۳۴. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.20084897.1403.22.98.5.7>

References

- Bakhtiari, H. & Salehnia, A., (2018). "Prioritization of National Security Threats of the Islamic Republic of Iran Using Analytic Hierarchy Process (AHP)". *Journal Strategic studies of public policy*, 8(27): 255-277. https://sspp.iranjournals.ir/article_31401.html (In Persian).
- Barghi, H. & Zakerinejad, R., (2023). "The role of social capital in empowering rural community for reducing environmental hazards: the case study of Khodabandeh, Iran". *AUC GEOGRAPHICA*, 58(1): 26-33. <https://doi.org/10.14712/23361980.2023.3>
- Braun, V. & Clarke, V., (2006). "Using thematic analysis in psychology". *Qualitative Research in Psychology*, 3(2): 77-101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>.
- Brosché, J., Legnér, M., Kreutz, J. & Ijla, A., (2017). "Heritage under attack: motives for targeting cultural property during armed conflict". *International Journal of Heritage Studies*, 23(3): 248-260. <https://doi.org/10.1080/13527258.2016.1261918>
- Cardoso, L. E. A., (2023). "Cultural Heritage as a Potential Soft Power Instrument". In: *Soft Power and Heritage* (pp. 165-181). Cham: Springer Nature Switzerland. https://doi.org/10.1007/978-3-031-41207-3_10
- Chen, Y., Liu, H., Lin, S., Wang, Y., Zhang, Q. & Feng, L., (2024). "The Impact of Social Capital on Community Resilience: A Comparative Study of Seven Flood-Prone Communities in Nanjing, China". *Land*, 13(8): 1145. <https://doi.org/10.3390/land13081145>
- De Cesari, C., (2017). "Heritage between resistance and government in Palestine". *International Journal of Middle East Studies*, 49(4): 747-751. <https://doi.org/10.1017/S0020743817000721>

- De Marco, L., Hadzimuammedovich, A. & Kealy, L., (2023). "ICOMOS-ICCROM guidance on post-disaster and post-conflict recovery and reconstruction for heritage places of cultural significance and World Heritage cultural properties". Available at: https://www.iccrom.org/sites/default/files/publications/2024-02/en_icomos-iccrom_guidance_iccrom_2024.pdf.
- Evers, A. & Laville, J. L., (2004). "Social services by social enterprises: on the possible contributions of hybrid organizations and a civil society". *The third sector in Europe*, 237. <https://doi.org/10.4337/9781843769774>
- Fabbriatti, K., Boissenin, L. & Citoni, M., (2020). "Heritage Community Resilience: Towards new approaches for urban resilience and sustainability". *City, Territory and Architecture*, 7(1):17. <https://doi.org/10.1186/s40410-020-00126-7>
- Fadaei Nezhad, A. & Hanachi, P., (2022). "Investigating and Explaining the Evolution of Cultural Heritage Protection Policies and Programs, 1978 to 2012". *Journal of Iranian Architectural Studies*, 3(5): 21-37. <https://doi.org/10.22111/jmr.2021.34144.5069>. (In Persian).
- Garcia, B. M., (2021). "Integrating culture in post-crisis urban recovery: Reflections on the power of cultural heritage to deal with crisis". *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 60, 102277. <https://doi.org/10.1016/j.ijdr.2021.102277>
- Ghafouri, M. & Davand, M., (1392). "An Analysis of the Threats of the Government and Society of Pakistan to the National Security of the Islamic Republic of Iran". *Journal of Subcontinent Researchers*, 6(18): 89-116. https://jsr.usb.ac.ir/article_1579.html. (In Persian).
- Hassanvandian, A. & Ranjbar, A., (2024). "Social capital and its function as the basic basis of the process of growth, progress and development (With emphasis on Iran)". *Quarterly Journal of Interdisciplinary studies on strategic Knowledge*, 14(56): 247-275. https://smsnds.sndu.ac.ir/article_3186.html. (In Persian).
- Iguacel Garcia, L., (2022). *CULTURE AS SOFT POWER IN THE EU: A Thematic Analysis of Creative Europe as A Tool of Soft Power to Increase Europeanness*. Available at: <https://lup.lub.lu.se/luur/download?func=downloadFile&recordOid=9089516&fileOid=9089520>.
- Kravchenko, L. & Mykhailenko, O., (2024). "Management of socio-cultural activities in the context of sustainable development of social capital of communities". *Ukrainian Professional Education*, 2(8): 9-16. <https://doi.org/10.33989/2519-8254.2024.16.314197>
- Lin, N., (2002). *Social capital: A theory of social structure and action*. (Vol. 19). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511815447>
- Neglia, G., Angrisano, M., Mecca, I. & Fabbrocino, F., (2024). "Cultural heritage at risk in world conflicts: digital tools' contribution to its preservation". *Heritage*, 7(11): 6343. <https://doi.org/10.3390/heritage7110297>.
- Osher, D., Cantor, P., Berg, J., Steyer, L. & Rose, T., (2021). "Drivers of human development: How relationships and context shape learning and development 1". In: *The Science of learning and Development* (pp. 55-104). Routledge. <https://doi.org/10.1080/10888691.2017.1398650>
- Panahi, M. M. & Moayerian, N., (2025). "Seeds of resilience: How social capital cultivates community strength in environmental crisis management". *Journal of Environmental Management*, 380, 124937. <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2025.124937>.
- Pezeshki, F., Khodadadi, M. & Bagheri, M., (2023). "Investigating community support for sustainable tourism development in small heritage sites in Iran: A grounded theory approach".

International Journal of Heritage Studies, 29(8): 773-791. <https://doi.org/10.1080/13527258.2023.2220316>.

- Putnam, R. D., (2000). *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. Simon and Schuster. <https://doi.org/10.1145/358916.361990>

- Rai, A., (2024). "The 2003 Intangible Cultural Heritage Convention in Armed Conflict: An integrated reading of obligations towards culture in conflict". *Leiden Journal of International Law*, 37(1): 167-190. <https://doi.org/10.1017/S0922156523000572>

- Ranaei Kordasholi, H. & Habibollah, D., (2020). "The Position of Charitable Institutions in Governance Patterns: An Analysis of the Challenges in Iran's Governance System". *Journal of Endowment and Charitable Studies*, 1(2): 131-172. <https://doi.org/10.22108/ecs.2023.137326.1049> (In Persian).

- Salimi, M., (2024). "An Anthropological Study of Cultural Heritage Management in Crisis: A Case Study of the Kermanshah Earthquake". *Journal of Parseh Archaeological Studies*, 8(28): 413-442. <https://doi.org/10.22034/PJAS.8.28.413> (In Persian).

- Savari, M., Jafari, A. & Sheheytavi, A., (2024). "The impact of social capital to improve rural households' resilience against flooding: evidence from Iran". *Frontiers in Water*, 6: 1393226. <https://doi.org/10.3389/frwa.2024.1393226>.

- Saidmoradi, K., Shafiabadi, A., Farrokhi, N. A., Salami Bajestani, H. & Ghafoori, A., (2020). "Exploring of the process of utilizing social capital in Resilience of survivors of Earthquake in Kermanshah: A Qualitative Study". *Quarterly Social Psychology Research*, 9(36): 89-114. https://www.socialpsychology.ir/article_105545.html (In Persian).

- Shahpari Sani, D., Heidari, M. T., Tahmasebi Mogaddam, H., Nadizadeh Shorabeh, S., Yousefvand, S., Karpour, A. & Jekar Arsanjani, J., (2022). "An assessment of social resilience against natural hazards through multi-criteria decision making in geographical setting: a case study of Sarpol-e Zahab, Iran". *Sustainability*, 14(14): 8304. <https://doi.org/10.3390/su14148304>

- Sobhaninia, S., Amirzadeh, M., Lauria, M. & Sharifi, A., (2023). "The relationship between place identity and community resilience: Evidence from local communities in Isfahan, Iran". *International journal of disaster risk reduction*, 90: 103675. <https://doi.org/10.1016/j.ijdrr.2023.103675>

- Sofyana, H., Ibrahim, K., Afriandi, I. & Herawati, E., (2024). "The implementation of disaster preparedness training integration model based on Public Health Nursing (ILATGANA-PHN) to increase community capacity in natural disaster-prone areas". *BMC nursing*, 23(1): 105. <https://doi.org/10.1186/s12912-024-01755-w>

- Tarkarani, M. & Moradi Nejjhad, E., (2019). "Investigating the Changes of Social Capital in Natural Disasters: A Study of the Impact of the Lorestan Flood in April 2019". *Iranian Social Study*, 13(2): 123-147. <https://doi.org/10.22034/jss.2019.43303> (In Persian).

- Winter, T., (2019). "Geocultural Power: China's quest to revive the Silk Roads for the twenty-first century". In: *Geocultural Power*. University of Chicago Press. <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226658490.001.0001>.

- Yousfvand, Y. & Tashakorypor, A., (1402). "Threat Analysis of the Effect of Political Trends and Events on Strategic Policy Making of the Islamic Republic of Iran". *Strategic Defense Studies*, 22(98): 110-134. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.20084897.1403.22.98.5.7> (In Persian).